

N É Z Ő

FEJÉR ÁDÁM

Miloš Crnjanski

(1893–1977)

Az idén száz éve annak, hogy Miloš Crnjanski, minden idők legnagyobb szerb írója született. Ma még nem mindenki tudja, hogy a szerb kultúra művelői közül ő alkotta a legjelentősebbet, hogy teljesítménye éppúgy fölülmúlhatatlan, ahogy soha senki nem múlja fölül Dantét az olasz, Cervantest a spanyol, Shakespeare-t az angol vagy Tolsztojt az orosz irodalomban. Igaz, a szerb kultúrának nem jutott Európa történetében olyan korszakalkotó szerep, mint e nagy népek kultúráinak, de Crnjanski ugyanúgy megtapasztalta, és népével meg az európai népekkel (olvasóival) ugyanúgy megtapasztaltatta azt a talányos, titokzatos kérdést – mit jelent szerbnek lenni, mi a szerbség helye a nap alatt, az emberlét végső és örök kérdéseinek horizontján –, ahogy azt Dante, Cervantes, Shakespeare, Tolsztoj is megélette az olasz, a spanyol, az angol vagy az orosz nép, illetve kultúra vonatkozásában.

Századunk első fele, az a kor, amelyre nagyjában-egészében Crnjanski tevékenysége esik, régióink, Kelet-Közép-Európa nagy korszaka. Ekkoriban zajlik le a térség népeinek kulturális önmeghatározása, s Crnjanski életműve abban az értelemben nem magányos jelenség, hogy kortársai, kelet-közép-európai pályatársai ugyanakkor, földadatok sajátos eltéréseit figyelembe véve, ugyanúgy föltárják népük kultúrtörténeti tapasztalatait – Reymont a lengyelekét, Hašek a csehekét, Krleža a horvátokét és Rebreanu a románokét –, amint azt ő a szerbek esetében tette. A kelet-közép-európai regény virágkora ez, amelyben a Tolsztoj, Dosztojevszkij, valamint Flaubert, Zola, Proust meghatározta színvonalon, kialakította műfaji hagyományok szellemében valami sajátosan eredeti, a figyelmet magára vonó, az elismerést kivívni képes születik. Ugyanakkor bármennyire is elismertek a szerzők külön-külön esztétikai teljesítményeik alapján, minthogy semmiféle iskola, irodalmi vagy társadalmi-politikai mozgalom, művelődéstörténeti irányzat nem kapcsolja őket egymással össze, nem emeli ki az európai irodalmi divatok áramából, minthogy az őket rokonító szerep a pozitív vizsgálódás számára megfoghatatlan marad, kultúrtörténeti gyökerű eredetiségük, a bennük megnyilvánuló jelenségek nagyvonalúsága az olvasói, irodalomtörténeti tudatban nem rajzolódik ki, egymást erősítő hatásuk nem érvényesül a kellő mértékben, illetve rendre másra eltörlődik.

A Csongrádon született, a gimnáziumot a temesvári piaristáknál elvégző Crnjanski – mint egyébként Krleža és Rebreanu is – nemcsak a szerb, a horvát, a román irodalom klasszikusa, hanem nyelvtudása, műveltsége, élményei, sőt bizonyos mértékig irodalmi témái, írói ábrázolásai alapján a magyar művelődéstörténet részese, egyik jellegzetes tényezője is. A magyar művelődéstörténetről egyoldalú, torz képet alkotunk, azt értelmetlenül elszegényítjük, ha bármilyen megfontolásból a hozzájuk ha-

sonló jelenségeket köréből kikapcsoljuk, ha – mint századunkban sajnálatos módon szokás – a művelődéstörténeti, kultúrtörténeti kérdések megítélésénél a nyelvi és az etnikai szempontoknak túlzott jelentőséget tulajdonítunk. A szerb anyanyelvű és származású, a szerb nemzet iránt elkötelezett, sőt művei révén a szerb kultúra klasszikusává váló Crnjanski kétségtelenül ismeri és éli is a magyar kultúrát, szempontjait befogadja, alkotásaiban értékesíti, arról sajátos, közvetlenül megélt, nem pusztán olvasmányai alapján kialakult véleménye van, még ha írásaiban nem is a magyar kultúra látásmódját érvényesíti, általuk nem is a magyar kultúrát gazdagítja.

Műveinek vizsgálata arról tanúskodik, hogy életművét Crnjanski a magyar kultúrából nyert inspirációk segítségével alkotja, hogy a szerb kultúra önmeghatározása egy nálunk akkor különleges hangsúlyt kapó magatartásmodell, gondolati mozzanat hatására történik. A nemzettudatnak arra az önostorozó, szenvedélyes megélésére gondolunk, amely – a kulturális önmeghatározás föladatával ugyancsak ekkor birkózó – Ady költészetét jellemzi, s amely (az európai kultúrtörténetben egyedülállóan) a nyugati civilizáció és az ősi kultúr hagyomány leküzdhetetlen ellentétét megrendítő drámaisággal tárja föl. A kultúrák egymásra hatásában általában nézve nincs semmi különös, Shakespeare aligha lenne elképzelhető az itáliai reneszánsz, a német klasszika és romantika Shakespeare, Tolsztoj Goethe nélkül. A helyzetet az teszi sajátossá, hogy Ady és Crnjanski, a magyar és a szerb kultúra esetében nem pusztán individuális jellegű, szellemi, intellektuális hatásról van szó, hogy itt a hatás közvetítésének elengedhetetlen feltétele az átvevő kettős kötődése, hogy a magyar kultúra keltette inspiráció csak azért közvetíthető, Crnjanski csak azért érthette meg Adyt, mert nemcsak műveit olvasta, hanem mert a magyar életet is ismerte, mert Ady műve rá, olvasójára a magyar kultúra közvetlen tapasztalatának tükrében hatott.

A közvetlen hatás, a kettős kötődés szükségességét mind az átadó, mind az átvevő természete indokolja. Egyfelől a kultúra–civilizáció ellentét intellektuális áthidalhatatlanságának tapasztalatát magába foglaló magyar gondolkodás annyira eredeti, annyira a lét legátfogóbb kérdéseiről tudósít, hogy az európai művelődés hagyományos eszközeivel nem közelíthető meg. (Ez az oka annak, hogy Ady kultúrtörténeti, világirodalmi jelentősége és a magyar kultúra sajátos szempontja az európai közgondolkodás számára mindmáig megközelíthetetlen, érthetetlen maradt.) Másfelől az ortodox hagyományai miatt a nyugati civilizáció irányába nem eleve nyitott, és saját irodalmi eszme, önálló kultúrtörténeti szerep híján az oroszsal szemben nagykulturává válni nem tudó szerb gondolkodás csak a végső kérdések megoldhatatlanságának magyar tapasztalata révén teremtheti meg haladás és hagyomány, civilizáció és kultúra szempontjainak egyensúlyát, nyilváníthatja ki a maga kultúrtörténeti tapasztalatát. A szomszéd népek iránti érdeklődés önmagában véve is szép és érthető dolog. Nekünk, magyaroknak azonban, úgy látszik, különleges okunk van arra, hogy ilyen irányú érdeklődést mutassunk. Kultúránk szerkezetét érthetjük meg abból a tudattalan hatásból, amelyet az szomszédaira, mind előlünk, mind előlük elrejtve gyakorol.

A kelet-közép-európai kultúrák esetében, ahol hagyomány és haladás, civilizáció és kultúra ellentétének intellektuális áthidalása nem adódik, a kulturális önmeghatározás, a kultúrtörténeti sajátosság megtapasztalása nem vonja maga után közvetlenül a gondolkodás, a magatartás sajátos modelljének kidolgozását, a társadalom egységesülését, a civilizált Nyugat-Európa-hoz való fölzárkózás feltételeinek megtalálását. Itt mint a kultúra sajátosságát megtapasztaltató klasszikus irodalmi alkotásokat történetileg meghaladó, újabb mozzanatra van szükség a gondolkodási, a magatartási modell ki-

dolgozására, a korábban megtapasztalt sajátosság tudatosítására, vagyis azon művek hiteles, ontikus-kultúrtörténeti értelmezésére, amelyek ezt a tapasztalatot mintegy tiszta formában magukba sűrítik. Ha Kelet-Közép-Európának sikerül ezen ontikus-kultúrtörténeti szemlélet jegyében ahhoz hasonlóan tudatosítani a benne adott történeti tapasztalatot, ahogy az európai nagy kultúrák a múltban a maguk metafizikai nyelvén hangot adtak saját történeti tapasztalatuknak, régióknak ugyanúgy korszakos jelentőséggel járulhat majd hozzá az európai kultúra fejlődéséhez, ahogy az, mint tudjuk, a fent említett nagy kultúrák esetében történt. A magyar gondolkodásra ebben a folyamatban minden valószínűség szerint bizonyos kezdeményező szerep vár, hiszen tulajdonképpen a magyar kultúra rejtje magában a végső kérdések intellektuális áthidalhatatlanságának, ontikus-kultúrtörténeti jellegének tapasztalatát, azt a tapasztalatot, amely, mint láttuk, a térség több kultúrája esetében az önmeghatározás eszköze, s amelynek tudatosítása pedig mindegyikük esetében a sajátos gondolkodási-magatartási modell kidolgozásának, a társadalom konszolidálásának föltétele.

Nem vonhatta maga után a szerb társadalom egységesülését, konszolidálását Crnjanskinak a két világháború közötti hazai, jugoszláviai irodalmi tevékenysége, a nagy műveknek a nyugati emigrációban való megszületése, majd az író hazatérése, munkáinak otthoni kiadása és azok többé-kevésbé egyhangú kritikai elismerése sem. Nem bizonyult elegendőnek annak az indokolatlan, hamis történelmi szereptudatnak, birodalmi eszmének az irodalmi, szellemi leleplezése, sőt részleges életbeli lelepleződése sem, amely a szerb népet évszázadokon át az ortodox orosz birodalom érdekeinek kiszolgálójává tette, civilizálódását megakasztó politikai kalandokba sodorta. Ennek a föladatnak a megoldása ránk, Crnjanski szellemi hagyatékának örököseire, műveinek kultúrtörténeti jelentőségét föltárni kívánó értelmezőire vár. Csak ettől remélhető, hogy a történelmi csalódását megélő, illúzióit elvesztő Pavle Iszakovics, az *Örökös vándorlás* című regény hőse kései utódainak sorsa ne a resignált befelé fordulás, az életből való lassú kiszorulás legyen, hogy az álmodozó fiatalember lelki-szellemi értékei ne vesszenek kárba, és a szerb társadalom ne maradjon azok híján. Csak ez biztosíthatja, hogy Rjepnyin hercegnek, a fehéremigráns tisztte stilizált Crnjanskinak, a London regénye hősének mártíriuma nyomán a gyanús ideológiai-politikai praktikákkal szemben az emberlét végső problémáit megtapasztaltató kultúra elfoglalja az őt megillető első helyet mind a szerb nép, mind régióknak más népeinek gondolkodásában és minden megnyilvánulásában. És végül ez ígéri, hogy Szentpétervárral, az álmok városával és Londenal, a meggyalázott élet városával szemben Belgrád, a Város mint az emberlét teljességének szimbóluma a maga tündökletes fényében fölragyogjon.